

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КРАЙЧИНСЬКА ГАЛИНА ВАЦЛАВІВНА

УДК 811.162.1'373.613: 159.923

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛЬСЬКИХ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТАМИ – НАЗВАМИ ГРОШОВИХ
ОДИНИЦЬ**

10.02.03 – слов'янські мови

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2004

2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження функціонально-семантичних особливостей фразеологічних одиниць (ФО)¹, об'єднаних у групи на основі наявності в їхньому складі компонентів, що генетично належать до певного тематичного ряду лексем, неодноразово ставали об'єктом аналізу багатьох дослідників. Так, наявність у складі ФО компонентів, що є назвами частин людського тіла, стала підставою для об'єднання таких ФО у тематичну групу так званої *соматичної* фразеології (див., напр., роботи К.Секерської, М.Осташевської, А.Кравчик-Тирпи, Ю.Гурської). Фразеологізми з компонентом – власною назвою утворюють окрему групу *ономастичної* фразеології (Л.Скрипник, А.Кравчук, А.Івченко, М.Яким, Н.Зубець, О.Мороз). Фразеологізми, до складу яких входять лексеми тваринної або рослинної тематики, розглядаються відповідно як *анімалистична* (Н.Зайченко, С.Хоппе, А.Новаковська, Н.Парак, Г.Неруш, В.Федонюк, Н.Петрова) та *флористична* фразеологія (О.Фролова). Виділяють також *нумеративну* фразеологію (Н.Бабич, М.Басай, І.Гугулянова) на основі наявності в ній компонентів-числівників і *біблійну* (В.Мокієнко, С.Бомба, А.Пайдзінська, В.Хлебда, Г.Бурдіна, Л.Бондаренко, Т.Маркотенко та ін.), “будівельним матеріалом” для якої стали окремі вислови і тексти, тематично пов'язані зі Святим Письмом, та деякі ін. Дослідження фразеологізмів за генетичною приналежністю їх компонентів до певної тематичної парадигми лексем, як показала практика, є ефективним не лише при з'ясуванні семантичної специфіки цих ФО, а й у виявленні ролі окремих компонентів у їх творенні.

Польські фразеологізми з компонентами – назвами грошових одиниць, що складають об'єкт нашого дослідження, становлять давній пласт, який

---

¹Як синонімічні до терміна “фразеологічна одиниця” вживаємо також терміни “фразеологізм”, “фразеологічний зворот”, “зворот”, “усталений вираз”, “вислів”. Оскільки фразеологію трактуємо в широкому розумінні цього слова, то розглядаємо також інші усталені вирази – прислів'я, приказки, а також відтворювані в готовому вигляді одиниці (приповідки, афоризми, порівняння), що відповідають багатьом критеріям фразеологізмів – відтворюються у готовому вигляді, мають постійну граматичну структуру та компонентний склад, є образними.

відбиває соціально-економічний стан людини, вживається на позначення господарської діяльності й товарно-грошових відносин, вказує на значення грошей у житті людини та способи заробляння грошей, позначає особистісні стосунки, дає характеристику людини та особливостей її характеру.

Вважаємо за доцільне ввести як робочий термін **нумізматична фразеологічна одиниця (НФО)** (термін “нумізматика” ширший, але у роботі його обмежено лише назвами грошових одиниць, назви медалей залишилися поза нашою увагою), який співвідноситься з існуючими термінами (соматична, ономастична, нумеративна, анімалістична, флористична, біблійна фразеологічна одиниця та ін.).

Дослідження польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць показало, що у їх творенні бере участь сімнадцять назв. Для зручності опису ми розглядаємо їх в окремих підрозділах: НФО із загальною, родовою, назвою *pieniądze*; НФО з конкретною, видовою, назвою *grosz*; НФО з історичними назвами *babka*, *denar*, *drachma*, *dukat*, *grajcar*, *halyrz*, *kwartnik*, *obol*, *srebrnik*, *szeląg*, *szóstak*, *talar*, *trojak*. Багатство фактологічного матеріалу дозволяє здійснювати опис фразеологізмів з назвами *pieniądze*, *grosz* на основі їх приналежності до певної тематичної групи.

У дисертаційній роботі здійснено семантичний аналіз польських фразеологізмів з компонентами грошової семантики, висвітлено особливості їх функціонування, виявлено їх національну специфіку, а також досліджено природу компонента – назви грошової одиниці.

Актуальність теми дисертації полягає у з’ясуванні функціонально-семантичних особливостей польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць, які (НФО), складаючи значний пласт в ідіоматичному багатстві мови, ще не були предметом спеціального вивчення ні в польському, ні в українському мовознавстві (цю проблему на матеріалі словацької мови досліджувала З.Унук). Важливим є при цьому з’ясування продуктивності й ролі окремих компонентів у формуванні загального фразеологічного значення, вивчення питання про те, наскільки вони,

перебуваючи у складі НФО, зберігають свої генетичні слівні властивості й зв'язок зі своїм етимомом – лексичним прототипом.

Надзвичайно плідним є також дослідження ролі назв грошових компонентів у формуванні культурологічної семантики НФО, яка визначає національну специфіку мовної картини світу. Для успішного розв'язання цього питання вважаємо за доцільне залучити до аналізу український фразеологічний матеріал, що дасть можливість виразніше продемонструвати національно-культурні особливості семантики польських НФО.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи концептуально пов'язана з тематикою наукової роботи кафедри слов'янської філології Львівського національного університету імені Івана Франка “Методи та принципи укладання українсько-іншомовнослов'янських тематичних словників”.

Метою дослідження є виявлення й систематизація польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць і дослідження їх функціонально-семантичних особливостей.

Досягнення поставленої мети пов'язане з розв'язанням таких основних завдань:

- розглянути основні напрями дослідження фразеологічної науки в Польщі та способи представлення фразеологізмів у польських лексикографічних джерелах;
- визначити лексичний реєстр назв грошових одиниць у польській мові;
- якнайповніше виявити та систематизувати корпус польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць;
- визначити й описати основні тематичні групи НФО і значення, що їх реалізують фразеологізми з компонентами – назвами грошових одиниць;
- виявити варіантно-синонімічні відношення фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць у межах окремих тематичних груп;
- визначити роль і продуктивність компонентів – назв грошових одиниць у формуванні загальної фразеологічної семантики;

– з’ясувати особливості функціонування фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць у польській мові (принагідно залучаючи для порівняння українські фразеологізми);

– розкрити значення та етимологію фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць, побудованих на етнокультурному матеріалі.

Об’єктом дослідження у реферованій дисертації є фразеологізми польської мови з компонентами – назвами грошових одиниць.

Предметом дослідження є функціональні властивості та семантичні особливості польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць.

Матеріалом дисертаційної роботи слугували дані фразеологічних та загальних словників, а також пареміологічні видання польської та української мов: “Słownik frazeologiczny języka polskiego” С.Скорупки, “Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny” опр. С.Бомби, Я.Ліберека, “Mały słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny” опр. С.Бомба, Я.Ліберек, “Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego” опр. С.Бомби, Г.Дзямської, Я.Ліберека, “Słownik języka polskiego” за ред. В.Дорошевського, “Słownik języka polskiego” за ред. М.Шимчака, “Inny słownik języka polskiego” за ред. М.Банька, “Mały słownik języka polskiego” за ред. Е.Соболь, “Słownik współczesnego języka polskiego” за ред. Б.Дуная, “Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich” за ред. Ю.Кшижановського, “Słownik mitów i tradycji kultury” В.Копалінського, “Фразеологічний словник української мови” (укл. Г.Удовиченко), “Фразеологічний словник української мови” (укл. В.Білоноженко, В.Винник, Г.Гнатюк та ін.), “Словник української мови” в 11 т. (за ред. І.К.Білодіда), “Словник синонімів української мови” (авт. А.Бурячок, Г.Гнатюк, С.Головащук та ін.), “Українські приказки, прислів’я і таке інше” М.Номиса, “Фразеологія перекладів М.Лукаша” (укл. О.Скопненко, Т.Цимбалюк) та ін.

Фразеологізми з компонентами – назвами грошових одиниць почерпнуті також з електронної бази даних видавництва „Wydawnictwo Naukowe PWN”

(м.Варшава). У результаті суцільної вибірки фразеологічного та ілюстративного матеріалу створена картотека, що налічує близько 1300 польських і понад 700 українських НФО.

Методами, застосованими у дисертаційному дослідженні, є метод компонентного аналізу, метод контекстуального аналізу, описовий метод, статистичний та зіставний методи. Метод компонентного аналізу використано для класифікаційної характеристики описуваних НФО та для встановлення особливостей семантики та реалізації значень НФО; метод контекстуального аналізу та описовий метод – для виявлення специфіки функціонування фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць у польській мові; зіставний метод – для зіставного опису функціональних особливостей польських та українських НФО.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному функціонально-семантичному підході до виявлення й аналізу фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць у польській мові. Вперше у слов'янському мовознавстві на основі аналізу польських фразеологізмів із заданим компонентом показано роль назв грошових одиниць у формуванні загального фразеологічного значення, осмислено тематичні групи НФО й частково розглянуто відтворення польських НФО засобами української мови, що дало змогу показати ширше слов'янське тло досліджуваної фразеології.

Теоретичне значення роботи полягає у з'ясуванні окремих теоретичних питань фразеології, в аналізі й теоретичному осмисленні складної у функціонально-семантичному відношенні мікросистеми польської мови – нумізматичної фразеології. Теоретичні висновки, зроблені в роботі, доповнюють окремі загальні положення фразеології, стилістики, практики та теорії перекладу, а також дають можливість виявити особливості функціонування ФО із заданим компонентом у польській мові (принагідно порівнюючи їх з українськими). Результати дисертації сприяють розширенню знань про функціонування та семантику фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць у польській мові. Методика дослідження, зібраний

фактичний матеріал може використовуватися в подальшій науково-дослідницькій роботі в цій галузі мовознавства.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання основних положень, матеріалів та результатів дослідження в навчальній роботі (у лекціях та на практичних заняттях), для викладання спецкурсів, проведення факультативних курсів з польської фразеології. Висновки та результати дослідження, зібраний ілюстративний матеріал мають певне практичне значення для лексикографії та фразеології й можуть бути використані для укладання українсько-польських тематичних словників, двомовних польсько-українських, українсько-польських фразеологічних та загальних словників, а також у навчанні польської мови як іноземної в україномовній аудиторії. Матеріали роботи також можуть слугувати перекладачам польської мови для розроблення комплексу вправ при плануванні курсу “Сучасна польська мова (“Фразеологія”)”, спецкурсу „Міжкультурна комунікація”.

Апробація результатів дисертації. Про результати апробації роботи повідомлялося на звітних конференціях професорсько-викладацького складу національного університету “Острозька академія” (2000–2004), на міжнародних конференціях викладачів польської мови та культури у вищих навчальних закладах (Лодзь, 1997; Краків, 1996), на X, XI, XII, XIII, Міжнародних славістичних колоквиумах (Львів, травень, 2001, 2002, 2003, 2004), на засіданнях членів мовознавчих кафедр Полонійного Інституту Ягеллонського університету (Краків, листопад, 2001). Дисертацію обговорено на засіданні кафедри слов'янської філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Основні положення дослідження розкрито у шести статтях, опублікованих у фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, переліку умовних скорочень, списку використаних джерел (301 позиція), додатку (7 таблиць). Загальний обсяг роботи становить 206 сторінок, із них 174 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її наукову новизну. З огляду на це визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і завдання наукової розвідки, вказано джерела фактичного матеріалу, спрогнозовано теоретичну та практичну цінність отриманих результатів роботи та визначено форми їх апробації.

Досягнення польської фразеологічної науки є цінним внеском у слов'янську лінгвістику, тому вважаємо за необхідне один із розділів дисертації присвятити огляду основних напрямів теорії й практики вивчення фразеології в Польщі. Ця необхідність продиктована ще й тим, що в українській славістиці науковий доробок польських фразеологів ще не достатньо узагальнено.

У **першому** розділі **“Розвиток фразеологічної науки в Польщі”**, що складається з двох підрозділів, узагальнено внесок польських мовознавців у теорію та практику вивчення фразеології, його вплив на розвиток не лише польської, а й слов'янської фразеологічної науки в цілому. Огляд теоретичних напрацювань польських фразеологів у першому підрозділі **“Розвиток теорії фразеології”**, здійснено в межах певної проблеми за прізвищем автора. Становлення сучасної фразеології в Польщі можна умовно поділити на три етапи: перший, що тривав до 50-х рр. ХХ ст., представлений незначною кількістю ґрунтовних лексикографічних видань та теоретичних праць, у яких класифіковано ФО, подано критерії нормативності вживання окремих ФО й висвітлено деякі основні питання фразеології. На другому етапі – 50–70 рр. ХХ ст. – відбувається пошук досліджень зі слов'янської фразеології, польської зокрема. У цей час розпочинається підготовка до укладання 11-томного словника польської мови під керівництвом В.Дорошевського. Чимало дослідників на сторінках мовознавчих часописів "Język Polski", "Poradnik Językowy", "Prace Filologiczne" бере участь у наукових дискусіях, обговорюючи основні теоретичні питання фразеології, досліджуючи та класифікуючи фразеологізми й паремії. Третій етап, на який припадає розквіт польської

фразеології, охоплює кінець 70-х рр. ХХ ст. й триває до цього часу. Він характеризується підвищенням зацікавленості польських мовознавців до вивчення різноманітних проблем фразеології та зростанням кількості публікацій з теоретичних питань фразеології. Значним внеском польських мовознавців у слов'янську фразеологічну науку було проведення трьох фразеологічних конференцій (1979, 1980, 1981), координованих Інститутом Слов'янознавства Польської Академії Наук, та видання шести томів студій "Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej" (1982–1994), у яких науковий доробок у цій галузі мовознавства представлений освітніми осередками Варшави, Кракова, Любліна, Лодзі та Познані. Пізніше ця серія була продовжена збіркою під назвою "Problemy frazeologii europejskiej" (1996). 70–80-ті рр. Знаменні ще й тим, що С.Бомба у Познані, Е.Козашевська у Варшаві почали укладати бібліографію з польської фразеології, а це має неабияке як теоретичне, так і практичне значення.

Основоположником польської фразеології вважається С.Скорупка, який протягом тривалого часу був єдиним польським дослідником, що займався фразеологією. С.Скорупка стояв біля витоків польської фразеології, його праці є вагомим внеском у закладання теоретичних основ польської фразеологічної науки. Він перший у польському мовознавстві дав визначення ФО як поєднання слів більш або менш лексикалізованих з формальної та значеннєвої точок зору. Запропонована ним 1967 року класифікація ФО стала загальноприйнятою в польській фразеологічній науці. До його основних заслуг належить також видання двотомного словника „Słownik frazeologiczny języka polskiego” (1958–1969), що є одним із найбагатших фразеологічних словників у світовому мовознавстві.

Польські вчені-фразеологи присвятили свої дослідження питанню класифікації ФО (С.Скорупка, А.Пайдзінська, Г.Курковська, Я.Токарський, Е.Козашевська, С.Бомба, Ю.Вешховський, Ю.Кшижановський); проблемі фразеологічної варіантності та синонімії (Д.Буттлер, А.М.Левицький, А.Пайдзінська, С.Сташевський, М.Басай, Е.Козашевська, Л.Краєвський,

Б.Реякова, Ю.Кшижановський, С.Бомба, Є.Тредер), питанню семантичної природи компонента ФО (А.М.Левицький, А.Пайдзінська, М.Гроховський, Д.Буттлер, С.Каня, Я.Токарський), опису історичної та діалектної фразеології (Ю.Кшижановський, Г.Гурнович, Т.Гарниш-Козловська, А.Богуславський, М.Басай, І.Дашинська, М.Куцало, З.Курцова, А.Кравчик, Є.Тредер, М.Бучинський, Б.Чижевський), функціонуванню та нормативності вживання вибраних ФО (В.Дорошевський, С.Скорупка, Ю.Кшижановський, Д.Буттлер, С.Бомба, Х.Курковська, Х.Саткевіч), вивченню польської фразеології на тлі фразеологій інших слов'янських мов (М.Осташевська, І.Дашинська, Б.Реякова, Д.Ритель) та ін.

У другому підрозділі “Фразеологія в польських пареміологічних та лексикорграфічних джерелах” розкрито здобутки польських мовознавців у практиці вивчення фразеології. Описано основні польські лексикографічні праці, зокрема, пареміологічні видання С.Адальберга, Ю.Кшижановського, С.Бомби, у яких найбагатше представлено польську пареміологію; фразеологічні словники С.Скорупки, К.Мосьолек-Клосінської і А.Цесельської, К.Гловінської, Т.Ігліковської і Х.Курковської, Я.Годиня, С.Бомби і Я.Лі берека та ін., що доволі повно презентують ФО; етимологічні видання А.Брюкнера, А.Славського, А.Баньковського; відомі словники С.Лінде, Я.Карловича, А.Кринського і В.Недзьведського, В.Дорошевського, М.Шимчака, Б.Дуная, М.Банька, Я.Токарського, А.Марковського, Е.Соболь та ін., що більшою або меншою мірою фіксують фразеологію; науково-популярні видання М.Хлопіцької і Р.Форнельського, М.Шельц, Е.Рибіцької, призначені для навчання польської мови як іноземної, схарактеризовано принципи подання ФО в них.

У другому розділі **„Склад та особливості функціонування польських нумізматичних фразеологізмів”**, що складається з трьох підрозділів, на основі єдиних методів і принципів проаналізовано специфіку функціонування польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць та досліджено особливості формування їх фразеологічного значення.

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що нумізматичні фразеологізми складають значний пласт в ідіоматичному багатстві польської мови. З-понад сорока назв монет різних держав, що перебували в грошовому обігу Польщі, у творенні НФО брали участь п'ятнадцять видових назв різної платіжної спроможності, а саме: *babka, denar, drachma, dukat, grajcar, grosz, hałyrz, kwartnik, obol, srebrnik, szeląg, szóstak, talar, trojak, złoty*, родова назва *pieniądze* і загальна назва грошових одиниць, виготовлених з металу, *moneta*. Маніфестуючи різні значення, НФО служать для позначення реалій об'єктивної дійсності, вживаються для характеристики людини та особливостей її характеру, її фінансового та соціально-економічного стану, дають якісну оцінку людини, речей або предметів, співвідносяться з історичними фактами, біблійними легендами тощо.

Встановлено, що компонентів *pieniądze* як родовій назві грошових одиниць та видовій назві *grosz* властива висока фразеологічна активність. На основі їх номінативного значення (*pieniądze* “засіб платежу, який приймається в обмін на цінності й послуги”; “гроші взагалі”; *grosz* – “найдрібніша грошова одиниця”; “гроші взагалі”) у польській мові виникла велика кількість нумізматичних фразеологізмів, тематично й семантично найбільш розчленованих. НФО з компонентами *pieniądze* і *grosz* групуються навколо семи основних семантично доволі численних тематичних груп: “Значення грошей у житті людини”, “Характеристика людини та особливостей її характеру”, “Оцінка значущості людини / речі”, “Господарська діяльність та товарно-грошові відносини”, “Фінансовий та соціально-економічний стан людини”, “Способи заробляння грошей”, “Міжлюдські стосунки”. В межах зазначених тематичних груп НФО з компонентами – назвами грошових одиниць *pieniądze* і *grosz* реалізують різні значення: вказують на фінансовий та соціально-економічний стан людини (напр.: “багато грошей”: *mieć pieniędzy jak gnoju; mieć kupę pieniędzy; ładny grosz; duży grosz*; “мало грошей”: *mieć tyle pieniędzy, co Żyd świń; u kogoś / ktoś grosz grosza nie goni*; “відсутність грошей”: *wyjsć z pieniędzy; pozostać bez grosza*); виділяють риси її характеру

(“жадібність”: *spać na pieniądzach; trząść się za pieniędzmi; dusić grosz; grosz do grosza spychać*; “бережливість”: *ciulać / zbierać pieniądze; grosz do grosza składać / zbierać*; “марнотратство”: *siać / szafować / szastać pieniędzmi; wyrzucać pieniądze w błoto; grosz u kogoś miejsca nie zagrzeje*; “балакучість, недоречність втручання в чужі справи”: *wtrącać / wsadzać swoje trzy grosze*); вказують на значення грошей у житті людини (“все купується за гроші”: *za pieniądze masz, co serce żądze*; “не все купується за гроші”: *nie po wszystko na rynek z groszem*; “гроші виконують охоронну функцію”: *strać pieniądze, strzegą cię nędze*; “гроші – основа всього”: *pieniądze u nas to grunt; człowiek bez pieniędzy jak ciało bez duszy*; “всемогутня сила грошей”: *pieniądze rządzą światem; pieniądze to Bóg*; “притягальна сила грошей”: *wszystko za pieniędzmi jako cień za słońcem*; “гроші визначають соціальне розмежування у суспільстві”: *kto pieniądze ma ten pana gra*); характеризують господарську діяльність людини та товарно-грошові відносини (“купити / продати дешево”: *kupić / sprzedać za liche pieniądze*; “гроші швидко і легко витрачаються”: *pieniądze przychodzą pomalu, a odchodzą jak piorun; grosz okrągły kiedy z ręki, gdy do ręki, to ma sęki*); репрезентують способи заробляння грошей (“гроші, не зароблені власною працею”: *cyganić pieniądze*; “гроші, зароблені нечесним шляхом”: *brudne pieniądze*; “не має значення, в який спосіб зароблені гроші”: *żadnego śladu ani lica pieniądze nie mają*); дають оцінку значущості людини / речі (“однакові, однаково погані”: *jedno za grosz, drugie za trzy szelagi; takich panów para za trzy groszy*; “добре знати когось”: *znać kogoś jak zły / stary grosz*; “людина (або річ), яка не має жодної цінності”: *ktoś (coś) jest niewart(e) złamanego grosza / szelaga*) і т. д. Крім загальноновживаних назв грошових одиниць *pieniądze* і *grosz*, у складі НФО вживаються чотири сленгові назви – *grosiwo, forsa, szmal, kasa*, які здебільшого є варіантними, як, наприклад, у НФО *mieć kupę pieniędzy / grosiwa / forsy / szmalu / kasy*, що реалізує значення “мати багато грошей”.

У більшості НФО родова назва досліджуваного компонента *pieniądze* зберігає своє узагальнене значення “гроші взагалі” (*ciulać na coś pieniądze*). Компонент – видова назва *grosz*, в одних НФО пов’язана з конкретною

історичною реалією і вживається у своєму прямому значенні „дрібна грошова одиниця” (*bez grosza nie będzie dukata*). В інших НФО компонент *grosz* має узагальнене значення “гроші взагалі” (*grosz do grosza składać / zbierać*). У ряді НФО назва грошового компонента *grosz* втрачає предметну віднесеність, тобто вживається в переносному значенні, уособлюючи загальне поняття достатку і, виконуючи узагальнену функцію, має значення “багатство” (напр.: *być / pozostać bez grosza (przy duszy); za ostatni grosz; nie dać ani grosza*). Лише в окремих НФО доля аналізованого компонента *grosz* є мінімальною у формуванні загального фразеологічного значення (*wracać / wsadzać swoje trzy grosze*).

Аналіз польських НФО з компонентами – історичними назвами грошових одиниць, якому присвячено третій підрозділ, доводить, що історичні назви монет є архаїчними, вони вживаються лише у складі НФО й входять в сім основних тематичних груп. Малопродуктивними історичними найменуваннями виступають назви *kwartnik, obol, srebrnik, halýrz, drachma, denar*. Продуктивними є історичні назви *babka, szeląg, dukat, trojak, grajcar, talar*, що, можливо, пояснюється більшою популярністю позначуваних ними реалій. Історичні назви маловартісних грошових одиниць (*babka, denar, drachma, grajcar, halerz, kwartnik, obol, szóstak, szeląg*) символізують незначні грошові суми, маловартісні речі, невеликий достаток (*ktoś (coś) jest niewart(e) złamanego grosza / szeląga / halerza*). Натомість історичні назви одиниць високої вартості символізують багатство, велику грошову суму (*co dukat, to nie pół grosza*). У деяких НФО поряд з профілюючим значенням „маловартісна грошова одиниця” компонент – історична назва має значення „маловартісна річ”, як-от: *nie dać złamanego halýrza / babki / szeląga / grajcara za coś*.

НФО з компонентами – історичними назвами притаманний виразний національний колорит, що виявляється в інформації про вартість, форму або вагу монет, про особливості кліматичних умов окремих регіонів Польщі. Вислови історичного походження несуть інформацію про історичні періоди перебування певних грошових одиниць в обігу на території Польщі та історико-

етимологічні чинники виникнення НФО, про відомі постаті в історії Польської держави. Напр., НФО *za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa, za króla Polaka nie ma ani trojaka* характеризує спосіб життя, що асоціюється з періодом панування королів династії Сасів, а НФО *pruska wiara nie warta talara* сягає відомого історичного періоду, коли Пруссія порушила домовленість, укладену з Польщею. Лінгвокраїнознавчу основу має вислів *poznać pana datnego po czerwonym złotym*, яким дається оцінка матеріального стану людини з огляду на її зовнішній вигляд (дорогі чоботи були свідченням певного соціального походження людини). А НФО, що передають людські переконання або суспільно утверджені факти буття, містять дидактичну спрямованість (*lepszy szeląg w kieszeni niż dukat w cudzym ręku; kto szeląga / grosza nie szanuje niedlugo nędzę poczuje*). Функціонування та семантика значної кількості НФО з компонентами – історичними назвами пов'язана з польськими народними звичаями та традиціями культури (*nie ma ale gdzie dukaty idą w swaty; przy gościach lepszy talar szkody niż szeląg wstydu*), що є свідченням їх національної специфіки.

В одних НФО компоненти – історичні назви грошових одиниць вказують на їх номінальну вартість (напр.: *świat zawsze będzie światem, a dukat dukatem*). В інших НФО – асоціюються з узагальненим образом монет, їх формою або розміром (*oczy wielkie / okrągłe jak talary*). Часто компоненти – історичні назви реалізують узагальнене значення „гроші” (*talarki na dupie się nie klepią*). Лише у деяких НФО значення компонента – історичної назви „розчиняється” у семантиці вислову (напр.: *pruska wiara nie warta talara*).

Оперування широким польським фразеологічним матеріалом, що містить у своєму складі компонент – назву грошової одиниці, дозволяє зробити висновок, що лексичне варіювання компонентів утримується в межах перехресчування або подібності їх значень (*syriać / spać na pieniądzach*) або співвідноситься з тематичним рядом назв грошових одиниць (*nie mieć złamanego hałyrza / babki / szeląga / grajcara / grosza (przy duszy); mieć pieniędzy / kasy / grosiwa / szmalu / forsy jak lodu*). Формально-граматичне варіювання відбувається в межах

морфологічних змін відмінків іменника (*huku za talar, a roboty za szóstak / szóstaka*), фонетичних модифікацій назв грошових одиниць (*kto ma pięć grajcarów / grejcarów / krajcarów szuka szóstego*), словотворчих трансформацій назв грошей (*grajber, grajcarek, grajc, grajek, grajcaszczyzna*), що впливають на стилістичну маркованість НФО. У варіантних НФО часто трапляється інверсійний порядок слідування компонентів (*brać / przyjmować coś za dobrą monetę – za dobrą monetę brać / przyjmować coś*).

Аналізовані компоненти – видові назви грошових одиниць у складі НФО реалізують своє якісне та кількісне значення. Кількісне значення видової назви інтенсифікує значення висловлювання і реалізується в тих фразеологізмах, де у семантиці вислову відображається номінальна вартість грошової одиниці. Напр.: *co dukat, to nie pół grosza; co młotem uderzy, to szóstak*. Якісне значення конкретизує висловлювану думку, як у НФО *nie mieć za grosz rozumu* або дає оцінку значущості людини (печі), напр.: *ktoś (coś) jest niewart(e) złamanego grosza / szeląga*.

У більшості описаних НФО компоненти – назви грошових одиниць зберігають своє номінативне (видове) або узагальнене (родове) значення. Це є свідченням того, що компоненти у складі ФО не повністю втрачають свої лексичні властивості, тобто не перестають бути словами.

У **висновках** узагальнено основні результати дослідження.

ВИСНОВКИ

Виявлені нумізматичні фразеологізми кількісно складають значний пласт в ідіоматичному багатстві польської мови та характеризуються виразною національно-культурною семантикою. Проведений функціонально-семантичний аналіз польських НФО дозволив визначити лексичний реєстр назв грошових одиниць, виділити та систематизувати корпус польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць.

НФО вирізняються доволі широким діапазоном якісного варіювання своєї семантики, яка значною мірою зорієнтована на володіння матеріальними

цінностями, на позитивні / негативні риси характеру, на значення грошей у житті людини та на стосунки між людьми, на оцінку значущості людини або речі, на господарську діяльність людини. Меншою мірою семантика НФО пов'язана з фінансовим та соціально-економічним станом людини, із способами заробляння грошей.

Результати нашого дослідження показали, що найбільшу фразеологічну активність виявили назви *pieniądze* і *grosz*. Пов'язано це, мабуть, з тим, що слово *pieniądze* існує у мові давно, є загальною назвою грошових одиниць і щодо інших видових назв цього ряду виступає як їх родова назва, гіперонім. Що стосується високої здатності до фразеологізації слова *grosz*, то вона, можливо, зумовлена довготривалістю його використання в грошовому обігу Польщі, початки якого датуються XIV ст. Значно менші фразеотворчі можливості притаманні компонентам *szeląg*, *dukat*, *talar*. Приблизно однакову невисоку фразеологічну активність мають назви *babka*, *grajcar*, *halyrz*, *moneta*. Найменшою фразеологічною активністю відзначаються слова *szóstak*, *drachma*, *kwartnik*, *obol*, *srebrnik*, *trojak*, оскільки входять до складу лише поодиноких НФО.

НФО складають сім основних тематичних груп. Семантично найбільш розчленованими є групи “Значення грошей у житті людини” (7 значень), “Характеристика людини та особливостей її характеру” (6 значень), “Оцінка значущості людини / речі” (6 значень), “Господарська діяльність та товарно-грошові відносини” (6 значень). Інші тематичні групи, як-от: “Фінансовий та соціально-економічний стан людини”, “Способи заробляння грошей” дещо поступаються своєю семантичною продуктивністю, маніфестуючи меншу кількість значень (відповідно по 4 значення). Специфічною ознакою переважної частини маніфестованих фразеологізмами значень є їх співвіднесеність з людиною, якісною оцінкою рис її характеру та діяльності, що ще раз свідчить про антропоморфну вибіркковість фразеологічної семантики.

Розподіл НФО за тематико-ідеографічними групами дав можливість виявити варіантно-синонімічні відношення у межах виділених тематичних

груп. Найбільшу протяжність тут мають синонімічні ряди НФО на позначення таких рис характеру людини, як “жадібність”, “ощадливість”, “марнотратство”, а також “відсутність грошей”, до складу яких входять компоненти – назви різних грошових одиниць. Синонімічні відношення є найбільш характерними для тематичних груп, що вживаються на позначення фінансового та соціально-економічного стану людини, рис характеру людини, фінансових розрахунків і товарно-грошових відносин.

Аналіз нумізматичних фразеологізмів сприяє кращому розумінню національно-мовної картини світу. НФО найчастіше репрезентують такі значення, які закріпилися за ними мовною традицією на основі асоціативного зв'язку з певними реаліями або історичними та культурними чинниками.

Функціонально-семантичний аналіз НФО підтвердив, що компоненти – назви грошових одиниць повністю не втрачають зв'язків зі своїм етимологічним, лексичним значенням, а, проектуючись на нове, фразеологічне значення, у певний спосіб формують і мотивують його. Назви грошових одиниць, ставши компонентами, в одних НФО більшою мірою виявляють своє лексичне значення, в інших – меншою мірою, набуваючи узагальненого значення “гроші взагалі”.

Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблематики й намічає ряд перспектив щодо подальших розвідок, котрі вбачаються в укладанні польсько-українського, українсько-польського тематичних словників. Перспективним є також розвиток порівняльних досліджень зі слов'янської фразеології (зокрема на матеріалі польської та української мови).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Фразеологія у польських пареміологічних та лексикографічних джерелах // Проблеми слов'янознавства. – Львів: Львівський національний університет імені І.Франка. – Випуск 52. – 2002. – С. 168–178.

2. Польські фразеологізми з компонентом – загальною назвою грошових одиниць *pieniądze* на позначення фінансового та соціально-економічного стану

людини, їх функціонально – семантичний аналіз // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог: Національний університет “Острозька академія”. – 2002. – С. 91–100.

3. Польські фразеологізми з компонентом *pieniądze* на позначення рис характеру людини // Проблеми слов’янознавства. – Львів: Львівський національний університет імені І.Франка. – Випуск 53. – 2003. – С. 256–264.

4. Польські фразеологізми з компонентами – історичними назвами грошових одиниць (на матеріалі польської та української мов) // Українська історична та діалектна лексика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. – Випуск 4. – 2003. – С. 293–308.

5. Функціонально-семантичний аналіз польських фразеологізмів польської мови з компонентом “гріш” (у зіставленні з українськими) // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог: Університет “Острозька академія”. – 2000. – С. 92–100.

6. Польські фразеологізми з нумізматичним компонентом *szeląg* (у зіставленні з українськими) // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог: Національний університет “Острозька академія”. – 2001. – С. 74–87.

АНОТАЦІЯ

Крайчинська Г.В. Функціонально-семантичний аналіз польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.03 – слов’янські мови. – Інститут української мови НАН України, Київ, 2004.

Реферована дисертація присвячена вивченню функціональних і семантичних особливостей польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць *babka, denar, drachma, dukat, grajcar, grosz, halýrz, kwartnik, moneta, obol, pieniądze, srebrnik, szeląg, szóstak, talar, trojak, złoty*. Аналіз виявив, що НФО складають значний пласт в ідіоматичному багатстві польської мови й групуються навколо семи основних тематичних груп:

“Характеристика людини й особливості її характеру”, “Значення грошей у житті людини”, “Оцінка значущості людини / речі”, “Господарська діяльність та товарно-грошові відносини”, “Способи заробляння грошей”, “Фінансовий та соціально-економічний стан людини”, “Міжлюдські стосунки”. Специфічною ознакою переважної частини маніфестованих фразеологізмами значень є їх співвіднесеність з людиною, що свідчить про антропоморфну вибірковість фразеологічної семантики.

Функціонально-семантичний аналіз НФО підтвердив тезу, що компоненти у складі фразеологізму повністю не втрачають зв'язків зі своїм етимологічним, лексичним значенням, а, проєктуючись на нове, фразеологічне значення, формують і мотивують його.

Ключові слова: нумізматична фразеологічна одиниця (НФО), нумізматична фразеологія, семантичний аналіз, функціонування, компонент – назва грошової одиниці, варіантний компонент НФО.

АННОТАЦІЯ

Крайчинская Г.В. Функционально-семантический анализ польских фразеологизмов с компонентами – названиями денежных единиц. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.03 – славянские языки. – Институт украинского языкознания НАН Украины, Киев, 2004.

Функционально-семантический анализ польских фразеологизмов с компонентами – названиями денежных единиц показал, что эти фразеологизмы составляют значительный пласт в идиоматическом богатстве польского языка. НФЕ группируются вокруг семи семантически достаточно расчлененных тематических групп, а их фразеологические значения достаточно часто соотносятся с историческими фактами, библейскими легендами. Целостное значение таких НФЕ в той или иной степени обусловлено семантикой компонента – названия денежной единицы. Их семантика связана со следующими моментами: владением материальными ценностями, значением

денег в жизни человека, его хозяйственной деятельностью, характеристикой человека, его положительными / отрицательными чертами характера, с качественной оценкой человека / предмета. В меньшей степени семантика НФЕ спроецирована на финансовое и социально-экономическое положение человека, способ зарабатывания денег.

Результаты диссертационной работы свидетельствуют о том, что наибольшей фразеологической активностью обладают родовое название денежных единиц *pieniądze* и видовое название *grosz*. Связано это, наверное, с тем, что слово *pieniądze* существует в языке давно, есть общим названием денежных единиц и по отношению к видовым названиям выступает как родовое название, гипероним. Что касается высокой способности к фразеологизации слова *grosz*, то она, возможно обусловлена длительным использованием его в денежном обращении на территории Польши, начало которого датируется XIV в. Значительно меньшим смысловым потенциалом наделены компоненты – историческим названиям *szeląg, dukat, talar, babka, grajcar, halyrz, moneta*. Наименшая фразеологическая активность присуща словам *szóstak, drachma, kwartnik, obol, srebrnik, trojak*, входящим в состав единичных НФЕ.

Функционирование и семантика значительной части НФЕ связана с польскими народными обычаями и традициями культуры, с информацией о платежной способности, весе, форме монет, об исторических периодах пребывания монет в денежном обращении Польского государства, об особенностях климатических условий отдельных регионов Польши. Некоторые НФЕ несут информацию об исторических условиях и причинах возникновения НФЕ, об известных деятелях истории Польского государства.

Функционально-семантический анализ НФЕ подтвердил, что компоненты денежной семантики не полностью утрачивают связь со своим этимологическим, лексическим значением, а, проецируясь на новое, фразеологическое значение, формируют и мотивируют его.

В диссертации впервые в украинском языкознании рассмотрены основные

направления изучения теоретических и практических вопросов фразеологии в трудах польских ученых, проанализированы работы, посвященные исторической и диалектной фразеологии, охарактеризованы польские лексикографические издания, в которых в большей или меньшей степени представлены фразеологизмы.

Ключевые слова: нумизматическая фразеологическая единица (НФЕ), функционирование, нумизматическая фразеология, семантический анализ, компонент – название денежной единицы, вариантный компонент НФЕ.

SUMMARY

Kraychynska G.V. Functional-semantic analysis of Polish phraseological units with the names of monetary elements. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate degree in Philology, speciality 10.02.02. – Slavonic languages. – The Ukrainian Language Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2004.

The candidate's thesis is devoted to the investigation of functional and semantic peculiarities of Polish phraseological units with the names of monetary elements. The analysis shows, that NPU are numerous, they compose a certain layer in the idiomatic value of the Polish language and are grouped around the seven main theme groups: "Characteristic features of a person and peculiarities of his / her character", "Meaning of money in a person's life", "Evaluation of a person / thing", "Practical activity and commodity-money relations", "Ways of earning money", "Financial and social-economical state of a person", "Relations among people". The distinguishing feature of the main part of meanings manifested by the numismatic phraseological units is their correlation with a person, person's features of character and qualitative estimation of person's practical activity, which prove the anthropomorphic choice of phraseological semantic.

Functional-semantic analysis of NPU shows, that the elements of monetary units do not lose their connection with their etymological, lexical-semantic meaning, but when added to the new, phraseological meaning, form and motivate it.

In the candidate's thesis for the first time in the Ukrainian linguistics the main theoretical ways in the investigation of Polish phraseology are summarized, as well as Polish lexicographical sources and paremiological works are characterized.

Key words: numismatic phraseological unit (NPU), numismatic phraseology, semantic analysis, functioning, monetary element of NPU, variant constituent of NPU.

